

श्री ३ महाराज चन्द्र शम्शेर र चिनिया सम्मान

—तीर्थप्रसाद मिश्र

नेपाल र चीनको सम्बन्ध लिच्छविकालमा स्थापना भएको देखिन्छ । सातौं शताब्दीको पूर्वार्द्धमा आएका चिनिया यात्री युवान चाङले नेपालको लुम्बिनी कपिलवस्तु क्षेत्रको भ्रमण गरी नेपालबारेमा वर्णन गरेका छन् ।^१ लिच्छवि राजा नरेन्द्रदेवको समयमा चिनिया शिष्टमण्डल लिन पिथाबो र बाङ्ग इन चैको नेतृत्वमा हिन्दूस्थान जान क्रमशः कुति र केरुङ भैं काठमाडौं आएका थिए । ६४७ ई. र ६५१ ई. मा नेपालबाट शिष्टमण्डलहरू चिनिया बादशाहलाई सौगात लिई चीन गएका थिए ।^२ १३८४ ई. देखि १४२७ ई. को अन्तरालमा चीनबाट पाँच प्रतिनिधिमण्डल र नेपालबाट सात प्रतिनिधिमण्डलहरूको आदान प्रदान भएको थियो ।^३ बीचमा केही शताब्दी अस्पष्ट रहेको नेपाल-चीन सम्बन्ध पन्ध्रौं शताब्दीमा आएर पुनः जोडिन आयो । शिष्ट

मण्डलहरू आदानप्रदान गर्ने क्रम पुनः जारी भयो । १४१५ ई. (१४७२ वि. सं., ५३५ ने. सं.) मा चीनका मिङ वंशी बादशाहले नेपालका सामन्त शासक शक्ति सिंह राम कहां दूत पठाएका थिए ।^४ मध्यकालमा नेपालबाट गएका कुशल कलाकार अरनिको नेपाली कलाको अनुपम उदाहरण चीनमा प्रस्तुत गर्न सफल भए ।^५ अठारौं शताब्दीको प्रारम्भमा उपत्यकामा तीन राजाहरूले चीन बादशाहलाई सौगात पठाउने गरेका थिए ।^६

नेपालको चीनसंग सम्बन्ध भोटको माध्यमबाट हुन गएको थियो । भोट प्राचीनकालदेखि नै प्रायशः चीनकै आधिपत्यमा रहेको थियो । काठमाडौंका राजा प्रताप मल्लले भोटसंग गरेको सन्धिबाट नेपालले विभिन्न विशेष सुविधा पाएको थियो, यी सुविधाको उपयोग गर्न चीनबाट कुनै बाधा नपुगोस् भन्ने हेतुले पनि मध्यकालका

१. लियो इ. रोज, नेपाल: स्ट्रयाटेजी फर सरमाइमल, दिल्ली: अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, १९७३, पृ. ११ ।
२. उही ।
३. उही ।
४. धनबज्र बज्राचार्य, चीनका मिङ वंशी बादशाहले शक्ति सिंह रामलाई पठाएको परवाना, श्वाइस अफ हिस्ट्री, संख्या १ (२०३०) पृ. २५ ।
५. सत्यमोहन जोशी, "प्राचीन र मध्यकालीन चीनसंग नेपालको सांस्कृतिक सम्बन्ध", नेपाल-चीन मैत्री संघ द्वारा आयोजित गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, २०४१, पृ. १५-१७ ।
६. प्रेम आर. उग्रोती, नेपाल तिब्बत रिलेसन्स १८५०-१९३०, काठमाडौं: पुगानारा १९८०, पृ. १९०

राजाहरूले चीन बादशाहलाई प्रसन्न गराउन खोजिको देखिन्छ। पृथ्वीनारायण शाहले पनि चीनका बादशाहसंग गाढा सम्बन्ध राख्नु पर्ने कुरामा जोड दिएका थिए।⁷

१७८८ ई. को नेपाल-भोट युद्धमा नेपालले भोटलाई घुँडा टेकाई १७८९ ई. को सन्धिबाट विभिन्न विशेष सुविधा र अधिकार प्राप्त गरेको थियो। यी सुविधाहरूमा चीनबाट कुनै खलल पार्ने नपाओस् भन्ने उद्देश्यबाट चीन बादशाहलाई प्रसन्न गराउन रणबहादुर शाहको राज्यकालमा हरि शाहीको नेतृत्वमा एक सौगात मण्डल बेचिन पुगेको थियो। यसै मण्डल मार्फत चीन बादशाहले रणबहादुर शाहलाई "अतिनिवाङ" र नायब बहादुर शाहलाई "घुङ" को उपाधिले सम्मान गरेका थिए।⁸ मुख्तियार भीमसेन थापाले पनि चीन बादशाहबाट यस्तै सम्मान पाएका थिए।⁹ "अतिनिवाङ" को सम्मान औपचारिक रूपमा पाउने रणबहादुर शाह मात्र देखिन्छन् तर पछिका राजाहरूलाई पनि "अतिनिवाङ" मनी सम्बोधन गर्ने प्रचलन रहेको दृष्टान्तहरू पाइन्छन्।

१८४६ ई. मा नेपालको राजनीतिमा जङ्गबहादुरको अग्रगण्य पश्चात नेपालको परराष्ट्र नीतिले नयाँ मोड लियो। उनले छिमेकी राज्यहरूलाई प्रसन्न गराई, आफ्नो प्रतिष्ठा बढाई आफ्नो शासनलाई स्थायित्व दिने प्रयास गरे। चीनमा फैलिएको तार्ईपिङ विद्रोह दबाउन चीन बादशाहलाई दश हजार नेपाली सेना लिएर आफैँ

गैँ सहयोग गर्न समेत तयसिए। तर उनको अनुरोध स्वीकार भएन।¹⁰ चीन गृहयुद्धमा फँसेको बेलामा उनले भोटमा चढाई गरी भोटलाई पराजित गरी नेपाललाई अनुकूल पर्ने सन्धि गराए। १८५६ ई. मा गरिएको उक्त सन्धिबाट नेपालले भोटमा विभिन्न सुविधाहरूको अलावा क्षेत्राधिकार पनि पायो।¹¹ भोट चीन अन्तर्गत रहेकाले चीन बादशाहलाई प्रसन्न गराई अहद अनुसारको सुविधा उपभोग गर्न जङ्गबहादुरले आवश्यक देखे। फलतः उनले आफू चीन बादशाहप्रति सदैव बफादार भएको देखाउन पञ्चवर्षीय सौगात मण्डललाई पेचिन पठाउने क्रम जारी नै राखे। श्री ५ बाट "हाम्रा मुख्य बजीरलाई अधिको भन्दा ज्यादा प्रसस्ती बक्स्या देखि अनेत्र मुलुकबाट कद्र भै दवि रहन्याछन्" भन्ने अज्ञि चिनिया बादशाहलाई पठाए।¹² जङ्गबहादुरका यी विभिन्न प्रयासबाट उनले १८७१ ई. मा चीन बादशाहबाट "धुङ लिङ पिम्माको काङ वाङ स्यान्" को सम्मान पाए।¹³ यो सम्मान पाउने पहिलो नेपाली शासक जङ्गबहादुर नै भए। यो सम्मान प्राप्त गरेपछि जङ्गबहादुरले आफ्नो पदलाई चीन बादशाहबाट पनि मान्यता पाएको सम्झे। चिनिया बादशाहलाई नेपाली श्री ३ महाराजहरूको अलावा नेपाल-चीन सम्बन्धलाई सम्बर्द्धन गर्ने कूटनी-तिज्ञहरूलाई पनि चिनिया उपाधिद्वारा सम्मान गर्ने प्रचलन भएको देखिन्छ। ल्हासास्थित नेपाली वकील महावीर गडतौला र अमरध्वज घर्ती क्षेत्री, कर्नेल तेजबहादुर राना, काजी लक्ष्मीभक्त उपाध्याय आदि

७. एल. एफ. स्टीलर, पृथ्वीनारायण शाह इन दि लाइट अफ दिव्य उपदेश, काठमाडौं (विना मिति र प्रकाशक)

पृ. ४२

८. यस विषयमा हेर्नु होस् त्रिरत्न मानन्धर र तीर्थप्रसाद मिश्र, नेपालस वक्तीवक्तीयल मिसस टु चाइना काठमाडौं; पूर्ण देवी मानन्धर र पुष्पा मिश्र, १९८६

९. त्रिरत्न मानन्धर, नेपाल: दि इयस अफ ट्रुल, काठमाडौं: पूर्ण देवी मानन्धर, १९८६, पृ. १३९

१०. ज्ञानमणि नेपाल, जङ्गबहादुरको विदेश नीति र सं. १९०४ को पेचिन जाने प्रतिनिधि मण्डल, कन्ट्रीव्युसन्स टु नेबल्लिज स्टडिज, भोलम ८, नं. २ (जुन १९८१) पृ. १८१

११. सन्धिको अर्त विषयमा हेर्नु होस्: उर्प्रेती पूर्ववत, टिप्पणी संख्या ६, एपिपडीक्स डी.

१२. श्री ५ सुरेन्द्रबाट ल्हासास्थित चिनिया अम्बालाई १९२४ वि. सं. ज्येष्ठ बढी रोज ५ मा लेखेको पत्र, पौका नं. ६४. परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय

१३. मानन्धर, पूर्ववत, टिप्पणी संख्या ९, पृ. १३९

पनि वादशाहबाट सम्मानित भएका थिए ।¹³

रणोद्विप सिंह श्री ३ महाराज र प्राइममिनिष्टर भएपछि उनको पहिलो प्रयास नै चिनिया वादशाहबाट मान्यता प्राप्त गरी सम्मान प्राप्त गर्ने हुन गयो । तेज-विक्रम राणाको नेतृत्वमा गएको पञ्च वर्षीय सौगात मण्डलसंग श्री ५ सुरेन्द्रले चीन वादशाहलाई "जङ्ग-बहादुरलाई जस्तै सम्मान (खिताब) प्रदान गर्ने" अनुरोध गरेको अजिपत्र पठाएका थिए । तर उक्त मण्डल पेचिन पुग्नु अगावै चीन वादशाहका दूत आई रणोद्विप सिंहलाई "थुङलिङ्ग विम्माको काङ्ग वाङ्ग स्यान्" उपाधिले विमूषित गरिदिए ।¹⁵ रणोद्विप सिंह उक्त उपाधिबाट मात्र प्रसन्न भएनन् र उक्त खिताबको पोशाकको लागि पनि लालायित भए । यस विषयमा श्री ५ सुरेन्द्रबाट ह्लासास्थित चिनिया अम्बा समक्ष पटक पटक ताकिता पत्र पठाउन लगाइयो, फलतः १८८३ ई. मा सनदुई होसाई नामक एक चिनिया दूत आई रणोद्विप सिंहलाई खिताबको पोशाक पहिराइदिए ।¹⁶ बीर शम्शेरले पनि आफ्ना पूर्वाधिकारीहरूले जस्तै चिनिया सम्मान प्राप्त गर्ने प्रयास गरे । फलस्वरूप १८८९ ई. मा पहिलेका महाराजहरूले जस्तै उक्त सम्मान प्राप्त गर्न सफल भए ।¹⁷ देव शम्शेरले चिनिया सम्मान प्राप्त गर्ने कार्यवाही गर्दागर्दै पदच्युत भएकाले खिताब प्राप्त गर्न सकेनन् ।¹⁸

चन्द्र शम्शेर र चिनिया सम्मान

चन्द्र शम्शेर श्री ३ महाराजहरूमा चतुर राज-नीतिकारूपमा चर्चित छन् । उनी रक्तहीन क्रान्तिबाट आफ्ना दाजु देव शम्शेरलाई लखेटी १९०१ ई. मा श्री ३ महाराज बने । उनी सत्तामा आएपछि उनको पनि पहिलो कार्य छिमेकी राज्यहरूबाट मान्यता पाउने नै हुन गयो । यस क्रममा श्री ५ पृथ्वीबाट वृटिश भारतका गभर्नर जनरल तथा माइसराय र ह्लासास्थित चिनिया अम्बा माफत चीन वादशाहलाई श्री ३ महाराजको मान्यताका लागि पत्र पठाइयो ।¹⁸ माइसराय कर्जनले तुरुन्तै चन्द्र शम्शेरको नियुक्तिलाई वैधानिक मान्यता प्राप्त गरी उनको कार्यकालमा नेपाल र ब्रिटेनको सम्बन्धमा अरु अभिवृद्धि हुने दरिलो विश्वास व्यक्त गरे ।²⁰ उता चिनिया अम्बाले निम्न व्यहोराको अजि श्री ५ पृथ्वी समक्ष पठाए :

मुख्य बजिर देव शम्शेर जङ्ग राणा बहादुरले पूरा इजाम संग काम चलाउन नसक्ता निजको ठाउँमा क. ई. चन्द्र शम्शेरलाई मुख्य बजिर बक्स्यो-निजलाई काङ्ग वाङ्ग स्यान्को खिताब थामी दिनु होला मझे व्यहोरा लेषी आयाकोमा काङ्ग स्कुई २७ साल ९ मन्हामा श्री ५ चीन वादशाहलाई अजि चढाई पठायो ।²¹

यसको केही महीनापछि ह्लासास्थित चिनिया

१४. त्रिरत्न मानन्धर, "सिनो-नेपाली रिलेसन्स इन हिस्टोरिकल पर्सपेक्टिभ", नेपाल-चीन मैत्री संघद्वारा आयोजित गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र २०४१, पृ. ७
१५. मानन्धर, पूर्ववत् टिप्पणी संख्या ९, पृ. १३९
१६. उही
१७. कन्चनमोय मजुमदार, पोलिटिकल रिलेसन्स विट्बन इण्डिया एण्ड नेपाल, दिल्ली : भुन्सीराम मनोहरलाल पब्लिसर्स, १९, पृ. ८९
१८. त्रिरत्न मानन्धर, देव शम्शेर (अप्रकाशित)
१९. श्री पृथ्वी विक्रमले माइसराय कर्जनलाई (विना मिति) पठाएको पत्र, इ. १, पोका नं. १५, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय
२०. लर्ड कर्जनले श्री ५ पृथ्वी विक्रमलाई २४ जुलाई १९०१ मा पठाएको पत्र
२१. ह्लासास्थित चिनिया अम्बाले श्री ५ पृथ्वीलाई पठाएको पत्र, पोका नं. ७०, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय

अम्बाले श्री ५ चिनिया बादशाहबाट चन्द्र शम्शेरलाई खिताव थामी दिने हुकुम भएको छ भन्ने आशयको पत्र आयो ।^{२२} तर, अम्बालेको आवासन पाए तापनि खिताव आउन ढिला भयो र श्री ३ चन्द्रलाई खिताव चाँडो पठाउन लगाउन अनुरोध पत्र बारम्बार पठाउन थालियो ।^{२३} नेपालबाट चिनिया सम्मान पाउनका लागि भएका लगातार प्रयत्न स्वर्ण चन्द्र शम्शेरलाई परम्परागत थुङ लिङ्ग पिम्माको काङ्क वाङ्क स्यान सम्मान प्रदान गर्ने एक उच्चस्तरीय चिनिया शिष्ट मण्डल काठमाडौं आउने भयो ।

चिनिया दूत मण्डललाई गरिएको बन्दोबस्त

चन्द्र शम्शेरले चिनिया दूत मण्डल, बादशाहद्वारा प्रदानित सम्मान लिएर आउने खबर ह्लासास्थित

चिनिया अम्बालेबाट पाउनासाथ उक्त टोलीको स्वागतका लागि व्यापक तयारी प्रारम्भ गरे । रसुवादेखि काठमाडौं-सम्मको बाटो मर्मत गराउन तर्रासिंह दल र गोरखनाथ-बाट चार कम्पनी खटाइयो ।^{२४} नेपाली सरहदबाट उक्त प्रतिनिधि मण्डललाई अगुवानी गर्दै काठमाडौं ल्याउन लष्टन दिपमान सिंह तिलवलको नेतृत्वमा एक पस्टन पठाइयो ।^{२५} यसै गरी विशिष्ट अतिथिहरूको पालो पहराको लागि नर सिंह दलबाट जवान खटाइयो ।^{२६} उक्त मण्डललाई आवश्यक पर्ने खाद्य सामग्री सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउन बाटामा पर्ने गाउँ गाउँमा उर्दी जारी भयो,^{२७} र चिनिया अतिथिहरूको आवासको लागि थापाथली चार बुर्जामा समुचित प्रबन्ध गरियो ।^{२८}

यसै गरी उक्त प्रतिनिधिमण्डललाई र चिनिया

२२. ह्लासास्थित चिनिया अम्बाले श्री ५ पृथ्वीलाई १९५८ वि. सं. सुदी १३ रोज ७ मा लेखेको पत्र, उही
२३. श्री ५ बाट चिनिया अम्बालेलाई १९५८ वि. सं. फागुन सुदी १५ रोज २, १९५९ वि. सं. ज्येष्ठ वदी रोज १, १९५९ वि. सं. ज्येष्ठ वदी ४ मा पठाइएका पत्रहरू, उही
२४. श्री ३ महाराज चन्द्र शम्शेर जङ्ग बहादुर राणाका हजुरमा चीनबाट खिताव आउँदाको साविक, पोका नं. ६४, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय
२५. उही
२६. उही
२७. उही
२८. उही, खिताव आउँदाको प्रमानाको व्यहोरा निम्न लिखित थियो—

श्री ३ महाराज चन्द्र शम्शेर जङ्ग बहादुर राणालाई थाङ्ग लिन् पिम्माको खिताव आयाको प्रमानाको नक्कल-स्वस्ती श्री श्री श्री श्री ५ पर्मेदवर्का आजाले यस संसारलाई रक्षा गर्ना निमित्त रह्याका बादशाहका हुकुम स्वस्ती श्री श्री श्री गोर्षा अति नित्राङ्ग पृथ्वी वीर विक्रम सम्सेर जङ्ग बहादुर साहादेब ... उपरान्त मैले यस संसार माजो भयाको मुलुकलाई प्रति पाल गन्याको छ, अब पनि जती भयाका मंत्री भारदार सास्त्रले सवै बुद्धिवंत सानु पनि ठूलो भारदार मदीउला तल माथी सबैलाई मान बस्वाको छ बाहिरिया पठायाका भारदार काम काज बुद्धिवंत सबैलाई मेहेर दिउला आज ल्हासा वस्या अम्बालेले अजि लेषी बिती गन्याको वेहोरामा तिमीले चु काजी चन्द्र शम्सेर जङ्ग राणा बहादुरलाई कोङ्ग लिन् पिम्माको काङ्क वाङ्क स्यानको मान भाउ दिनु हवस भनी आज तीमि वाङ्कले राज्यका काम काज गन्या चन्द्र शम्सेर जङ्ग राणा बहादुरले इनका पुर्षाले गन्या भंदा ज्यावा एक चित्त गरी काम गन्या भनी हामी ले पनि अर्थ वेहोरामा पेस गरी बिती गन्याका कुरा पनि अघि तिमी गोर्षा वाङ्कले बिती गन्याको अर्थ लेषिको वेहोरा मित्याका छन - तेस निमित्त चन्द्र सम्सेर जङ्ग राणा बहादुरलाई राजमान थोङ्ग लिन् पिम्माको कङ्कवाङ्क स्यानको वकसीस दिया कोहो मेहो (हो) एस ठूलो मेहो समझी पछि आफु वाङ्कले मान होला मुकाम पंचिम शुमम् वकाङ्कस्युई उतिस साल पांच मैहीनाका दिन जादामा १९६१ सालको दाषिला ।

बादशाहको अर्जि र सम्मान बालाजुबाट लिएर आउन हात्ती, बग्गी, टोल टोलका धिमे बाजा, देवी नाचको बन्दोवस्त गरियो, साथै धुप, लावा, अक्षिर लिन लगाई साहु महाजनलाई बालाजुमम्म पठाउन भन्सार गोश्वारा-लाई पूर्जा पठाइयो।^{२९}

दूत मण्डलको आगमन र चन्द्रशम्शेरलाई सम्मान प्रदान

श्री ३ चन्द्रलाई सम्मानको पोशाक लिइआउने चिनिया प्रतिनिधिमण्डल १९६० साल चैत्र २० गते रसुवा सीमानामा उत्रो १९६१ साल वैशाख २ गते काठमाडौं आइपुग्यो।^{३०} उक्त प्रतिनिधिमण्डललाई स्वागत गर्न पूर्व बन्दोवस्त बमोजिम जङ्गी निजामती कर्मचारी, महाजन, विभिन्न बाजा गाजा र नृत्य टोली-हरूले चिनिया दूत मण्डललाई बालाजु गई थापाथलीमा प्रवेश गराए। मुख्य चिनिया अतिथिलाई चाँदीको हौदा कसेको हात्तीमा बसाई बादशाहको सम्मान त्यसमा राखी उनको सवारी चलाइएको थियो र अन्य अधिकारीहरू-लाई बग्गीको व्यवस्था गरिएको थियो। यस चिनिया टोलीमा विभिन्न तहका गरी जम्मा १०५ जना सदस्यहरू थिए।

१९६० साल वैशाख ६ गते चिनिया बादशाहद्वारा सम्मानका पोशाकहरू पहिराउन सिंहदरवारमा एक विशाल दरवारको आयोजना गरिएको थियो। जसमा श्री ५ महाराजाधिराज र श्री ५ मुमा बडामहारानीको उपस्थिति थियो। यस भेलामा चन्द्र शम्शेरले सम्मानका पोशाकहरू लगाई श्री ५ मा बाक्ला असर्फी थान ५ र श्री ५ मुमा बडामहारानीमा २ असर्फी राखी दर्शन गरेका थिए। चीन बादशाहका हजुरमा ५ बाक्ला नेपाली नयाँ असर्फी चढाई दिनु भनी चन्द्र शम्शेरले चिनिया अधिकारी तालोयलाई दिए। यस सभामा श्री ५ बाट

बक्सेको निम्न सन्देश बडा गुरुज्यूले वाचन गरेका थिए :
.....यो मुलुकको सदा सर्वदा भलो हवस भन्या निमित्त ठूलो दया करुणा राषी अधिका वजिरहरूलाई यो पिताव बक्सिएको हो. अले-हालमा पनि ई मेरा परेर पाह लायकका मुख्य वजिरलाई यो ठूलो पिताव बक्सीयाको हो. यो माथी ठूलो करुणामा मेरा भाई भारदार फौज प्राणीहरू धन्य सूर्ज्ये समान चीन बादशाहको निगाहा भनि बहुत बहुत पुसी छन्. यस्तै करुणा सदा सर्वदा रहला भन्या ठूलो भरोसा राषेको छु.^{३१}

यसै गरी चन्द्र शम्शेरले चीन बादशाहबाट पाएको सम्मानप्रति उक्त सभामा निम्न भाषण गरेका थिए :

श्री ५ सूर्ज्ये समान चीन बादशाहबाट म माथी ठूलो निगाह राषी ठूलो इज्जत राषी यो पिताव बक्सीयाको हो भनी म बहुत पुसी भजा. यो पिताव मैले पायाको-मा श्री ५ सूर्ज्ये समान चीन बादशाहको हामी माथी ठूलो निगाह रहेछ भनि फौज भारदारहरू पुसी छन् यस्तो निगाह बादशाहबाट भं आयाको देखदा म बहुत अंसान गर्दछु ह्लासमा बस्न्या अंवा-लाई पनि सलाम छ, यो निगाह सदा सर्वदा श्री ५ सूर्ज्ये समान चीन बादशाहबाट रहोस् भनी इश्वरसंग प्रार्थना गर्दछु।^{३३}

सभाको शुरूमा कमाण्डर ईनचीफ भीम शम्शेरले निम्न भाषण गरेका थिए :

महाराज हजुर्वाट सबै तरहले आपनु लायेको जाहेर गरी यस मुलुकको अन्जाम र सलतनत वेस कायेम राषी बक्सी राजा रैयत सबै तरहबाट सदासर्वदा भलो हवस भनि धेरै कुराको तकिय (?) गर्नमा उद्योग गरी बक्सीयाको हुनाले श्री ५ सूर्ज्ये समान

२९. पिताव माण्डाको साविक, पूर्ववत् पाद टिप्पणी संख्या २४

३०. उही

३१. उही

३२. उही

३३. उही

चीन बादशाहबाट पनि हजुरमाथी ठूलो निगाहा राषी अधिक महाराजहरूलाई बक्सियाको यो पिताव प्रोशाकहरूलाई हाल हजुरमा पनि वक्स मै अउंदा श्री ५ महाराजाधिराजबाट घुसी साथ पेश गर भनि कुकुम वक्से बमोजिम पेस गर्दछु ली वक्से जावस माहाराज हामी भाई गुरु प्रोहित मारदार फौज प्रजा प्राणीहरूले परमेश्वर सित यही प्रार्थना गर्दछौं कि हजुरको यस्तै तरह सीत रोल बलोस अकवाल प्रताप बढदै जावस 34

विभिन्न धरिका पोशाकहरू दिए । चन्द्र शम्शेरले खिताव लगाई भाई मारदार जङ्गी, निजामति कर्मचारी सम्मिलित भएको समूहले शहर पनि परिक्रमा गरेको थियो ।

चिनिया प्रतिनिधिमण्डलका साथ श्री ५ को तर्फबाट चीनका बादशाहलाई अर्जि र उपहार पठाइयो । प्रतिनिधिमण्डलका लागि जम्मा रु. १०,४३३।६०, बादशाहको लागि उपहारको लागि ५५५।२३।२ र चिनिया अधिकारीलाई बक्सिसका लागि २६२।३९।१ खर्च भएको थियो । 35

चीन बादशाहद्वारा प्रदानित उक्त खितावमा

यस प्रकार घेरै लामो प्रयास पश्चात चन्द्र

३४. जही

३५. सम्मानका पोशाकहरूको सूची यस प्रकारका छन् -

चीनिया दूत मण्डलले खितावको पर्माना साथ आयाको मालको फाँट:-	
होमि षाल भित्री किनारमा स्योतो षाल (सेतो खोल) भयाको भाङ फाङ कुचीन वषु -	१
निलो कुचिनको स्यान ची -	१
लाउ फिवालको टोपी माथी लाल मानिकको गजुररातो सिमाको अपाको (?) नीलो कपराको षोल स्मेत भयाको-	१
टाहु भन्या माला १ मा निला पथरमा रंग विच विचमा मुगा ३ भन्याको चाँडीको च्यूसे स्मेतको निलो कपडाको षोल -	१
कालो कुचिनको ढोँचा -	१
ठुस्याउ पटुका स्मेत -	१
निलो सिस्पानको पटुका -	१
साविक बमोजिम घटी मै आयाको माल फेरी बक्सई पठाई दिएको भनी अंवाले लेषी पठाएको माल मध्ये पछि हुलाकद्वारा नेपालमा पठाई दिएको माल	
छीन षालाका चाउ टाउ -	१
ल्याउफी षालका दर्सन गर्दा लाउन्या वषु -	१
ल्याउपी षालको कठालो -	१
छिनेषु षालको दर्सन गर्दा लाउन्या टोपी -	१
रातो मानिकको गजुर दर्सन गर्दा लाउन्या -	१
ठेबोसन षालका ल्याउफीको विछाउना -	१
हो भन्या भित्री भयाको दर्सन गर्दा लाउन्या लुमा -	१
हो भन्या भित्री भयाको कठालो -	१
वर्षामा लाउन्या टोपी -	१
वर्षामा लाउन्या टोपी रातो मानिकको गजुर स्मेत -	१

शम्शेरले "थोड लिङ पिम्माको काङ वाङ स्याङ" पाए । तर अधिक महाराजले पाएभन्दा कम पोशाक आएकोमा चन्द्र शम्शेर पूर्ण प्रसन्न भएनन् । श्री ५ तर्फबाट "हाम्रा बजीरलाई आएको पोशाकको फेरिस्त हेर्दा अधिको भन्दा घटी आयाकाले साविक बमोजिम पठाई दिने" भन्ने व्यहोराको चिट्ठी ल्लासास्थित चिनिया अम्बालाई पठाइयो ।^{३६} अन्वाले साविक बमोजिम घटी नै आयाको माल फेरि बादशाहलाई बक्सई हुलाक-द्वारा पठाई दिए ।^{३७}

चीन बादशाहबाट बढी सम्मान प्राप्त गर्ने चन्द्र शम्शेरको प्रयास

श्री ३ महाराज चन्द्र शम्शेर अन्य महाराजहरूले जस्तै उपाधि पाएर मात्र सन्तुष्ट हुन सकेनन् । उनी आफ्ना पूर्वाधिकारीहरू भन्दा बढी चीनबाट कदर भएको हेर्न चाहन्थे । मोट-चीन संघर्ष (१९०८-१२ ई.) मा मोटले चीन विरुद्ध लड्न नेपालसंग सैनिक सहयोग मागेको थियो, तर चन्द्र शम्शेरले इन्कार गरिदिए । यस घटनाबाट चीनप्रति आफू बफादार भएको देखाई चीन

बाट विशेष सम्मान प्राप्त चन्द्र शम्शेरले प्रयास गरे । सर्वप्रथम ल्लासास्थित नेपाली वकील जीत बहादुरलाई चिनिया अम्बालाँग कुराकानी गरी श्री ३ महाराजलाई चिनिया बादशाहबाट खिताव प्रदान गर्न उद्योग गर्न आदेश दिइयो ।^{३८} जीत बहादुरको प्रयत्नबाट उक्त कार्य सफल नहुने देखि श्री ५ बाट अम्बालाई पत्र लेखियो- जसमा नेपालले मोटलाई सैनिक सहयोग नगरेकोमा नाराज भएको र यस मौकामा चीन बादशाहबाट श्री ३ महाराजलाई विशेष सम्मान प्रदान नभएमा मोटमा नेपालको इज्जत कम हुने शङ्का व्यक्त गरिएको थियो ।^{३९} यसको जवाफमा अम्बाले बादशाहमा अर्जि लेखी पठाउने आश्वासन दिए । नेपाल सरकारबाट पटक पटक यस विषयमा तरताकित गरियो, जीत बहादुरले समेत खिताव बक्सान यथेष्ट प्रयत्न गरे । तर चन्द्र शम्शेरले विशेष सम्मान पाई हाल्न सकेका थिएनन् । यस बीच "थोड लिङ पिम्माको काङ वाङ स्याङको" आधारमा पनि चीनले नेपालमाथि प्रभुसत्ता जिकीर गरेकाले चन्द्र शम्शेरले अंग्रेज सरकारको सल्लाहमा चीन बादशाहबाट विशेष सम्मान पाउने प्रयत्न छाडिदिए । अब

नीलो कुचिनमा विजुली बुट्टा भयाको विछ्याउने -	१
पानी पर्दा लाउन्ध्या टोपी -	१
पानी पर्दा लाउन्ध्या टोपी माथी रातो रेसमको झुपा -	१
पहिलो पटकमा पनी छुटभै आयेकाले साविक भन्दा घटी भएको माल थान -	५
सिगीसन पटुका स्मेत -	१
४ छापा विजुली बुट्टा भएको ठूला क्लाच -	१
सुनको फुल जस्तो जोर -	१
रातो वनात्को बसाधी -	१
रातो वनात्को टोपीको ढोल -	१
३६. श्री ५ बाट अम्बालाई १९६० वि. सं. ज्येष्ठ सुदि ४ मा पठाएको पत्र, पोका नं. ७०, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय	
३७. खिताव आउँदाको साविक, पूर्ववत्, टिप्पणी संख्या २४	
३८. १९६७ वि सं भाद्र ९ रोज ४ मा श्री ३ चन्द्रले जीत बहादुरलाई पठाएको पत्र, पोका नं. ८०, परराष्ट्र मन्त्रालय अभिलेखालय	
३९. श्री ५ बाट अम्बालाई पठाएको पत्र, उही	

उल्टी श्री ५ बाट अम्बालाई श्री ३ महाराजलाई हाल चिनिया बादशाहबाट कुनै सम्मान प्रदान भए आमा मोट नेपालप्रति नाखुस हुने तर्क दिई निम्न चिट्ठी पठाइयो :

“हामीले सङ्घट परेको वपत्मा पुकारा गर्दा पनि केही हार गुहार गरेनन् भने कुरा हाल प्रकाश गर्न सक्दैनन् तापनि भीत्र अन्तरमा अवेस्य लियका छन् भौका पन्थो भने तिनीहरूले रज प्रकाश गर्नालाई बाकी राखने छैनन् तेस्तोमा झन पछि काम कुराका सम्बन्धले श्री ५ चीन बादशाहबाट केहि पिताव निगाहा भए आयो भने तेनै पनि चौदिनगयाका मोटेहरूका मन्मा गोर्षा सरकारले हानीलाई यस्तो गरे बापत पायाको हो मन्मा सन्निने भै तीनिहरूले झन ज्यादा चीठ मन्मा लिन्या चिह्न जस्तो भएरहन जाने होला कि मन्ने देधिन्छ ११३०

यस प्रकार पहिले नेपालबाट मोटमा नेपालको अस्तित्व कदर नहुने आधार दिई चन्द्र शम्शेरलाई सम्मान गरिनको लागि विभिन्न कारवाहीहरू भए । तर पछि नेपालले यस्तो स्थितिमा कुनै सम्मान पाएमा मोट नै नाराज हुने तर्क दिइयो । तर वास्तवमा चिनिया सम्मानको आधारमा नै चीनले नेपालको सप्रभुसत्तामा अाँच त्याउने धृष्टता गरेकाले नै चन्द्र शम्शेरले कुनै सम्मान अत्र उपान्त नलिने विचार मरी उक्त पत्र पठाउन लगाएका थिए ।

चीनबाट नेपालको सप्रभुसत्तामा दावी

चीन-मोटको संघर्षमा नेपालले १८५६ ई. मा भएको थापायली सन्धिबाट पाएका सुविधाहरूमा नसन्ने असर पयो । चिनियाले मोटस्थित नेपाली व्यापारीहरू-

लाई कर तिर्न बाध्य गराए, अनिवायै झारा गराउन खोजे, नेपाल र भोटका नागरिकहरूका झगडाहरूमा हस्तक्षेप गर्न थाले । यसका अतिरिक्त, मोटस्थित धेरै नेपाली व्यापारीहरूको ज्यू, धनमाला नराओसंग नोक्सान भयो । नेपाली नागरिकहरूको सुरक्षाको लागि नेपालले मोटमा नेपाली फौज पठाउने सुरसार गर्‍यो ।^{४१} यस स्थितिमा अंग्रेज सरकारले नेपालीहरूको मोटमा सुरक्षा हुनुपर्ने र परम्परागत अधिकारमा कुनै प्रकारको हस्तक्षेप नगर्न अनुरोध गर्‍यो ।^{४२} उक्त चीनको विदेश विभागले अंग्रेज सरकारको यस त्रिषयमा कुनै सरोकार नभएको उल्लेख गर्दै नेपाल, भुटान र सिबिकममाथि चीनको प्रभुसत्ता भएको दावी गर्‍यो ।^{४३} नेपालको प्रभुसत्तामा दावी गर्नका मुख्य २ आधारहरू थिए, पहिलो नेपालबाट प्रत्येक ५ वर्षमा चीनमा पठाउने शिष्टमण्डलको प्रचलन र दोस्रो, नेपालका श्री ३ महाराजाहरूलाई प्रदान गरिने, “थुङ लिङ पिम्माको काङ् वाङ् स्याङ”को सम्मान । यस खिताबको सही अर्थ विषयमा नेपाल र अंग्रेज सरकार दुवै अन्यायमा परे । अंग्रेज सरकारले यस सम्मानको सही अर्थ जानकारी दिन पेचीनस्थित आफ्नो हुतावासलाई आदेश दियो । हुतावासबाट उक्त खिताव चीन राज्य अन्तर्गत रहने राज्यका सरकार प्रमुखलाई दिइने प्रचलन भएको जानकारी आयो ।^{४४} अंग्रेज सरकार नेपालले चीन पठाउने सीमागत मण्डल र चीनबाट शिष्टमण्डल आई श्री ३ हरूलाई सम्मान गर्ने परम्परालाई पहिलेदेखि नै शङ्काको दृष्टिले हेर्ने गर्दथे । चीनको दावाले गर्दा अंग्रेज सरकारलाई यो प्रथा बन्द गराउन नेपाललाई दबाव दिन सजिलो हुन गयो ।

“थुङ लिङ पिम्माको काङ् वाङ् स्याङ” को

४०. सोही ले सोहीलाई (वेमिति) उही

४१. चीन मोटमा संघर्ष भएको बखतमा मोटस्थित नेपालीहरूको धनजनको नोक्सान भयो र नेपालले मोटस्थित आफ्ना रैती महाजनहरूको सुरक्षाका लागि मोटमा सैनिक पठाउने तयारी गरेको थियो, विस्तृत विवरणका लागि हेर्नु होस् किताव नं. १७६-७९, शाही नेपाली जङ्गी अड्डाको अभिलेखालय

४२. मजुमदार, पूर्ववत टिप्पणी संख्या १७, पृ. १९४

४३. उही

४४. उपरोत्ती, पूर्ववत पाद टिप्पणी संख्या ६, पृ. १९४

सही अर्थ विषयमा चन्द्र शम्शेर अब उस्तुक देखिए । संभवतः उनले ह्यासास्थित नेपाली वकीललाई चिनिया-संग र अन्य सम्बन्धित दोसाबेसंग बुझी उक्त उपाधिको खास अर्थ लेखी पठाउन आदेश दिएका थिए । चन्द्र शम्शेर को निर्देशन अनुसार नेपाली वकील (जीत बहादुर ?) ले ह्यासास्थित चिनिया र नेपाली दोसाबेसंग सम्पर्क राखी उक्त उपाधिको खास अर्थ विषयमा तहकिकात गर्न थाले । चिनिया उपाधि विषयमा चार थरिका अर्थ सम्बन्धित विशेषज्ञहरूले लगाए । सोही विवरण नेपाली वकीलले श्री ३ महाराज समक्ष जाहेरी गरी पठाए । यस जाहेरी-मा उक्त सम्मानका चार थरिका बेग्लामेग्लै अर्थ लगाइएको छ । ४६

यो चिनिया सम्मान पहिलो पटक पाउने जङ्ग बहादुरले सोको अर्थ "The highly honoured commander and controller of Military and political Affairs, the Augmenter and Instruction of the Army, the Aggrandizer of the country, the satisfier of the low and high by increasing the prosperity and revenue of the country, the Great inheritor of Fidelity and Faithfulness of the salt" ४६ लगाएका थिए । राइटले उक्त चिनिया सम्मानको अर्थ "Leader of the army, the most brave in every enterprise perfect in every thing, master of the army Maharaj" लगाएका छन् । ४७ भारतको राष्ट्रिय अभिलेखालयमा प्राप्त एक प्रलेखमा यसको अर्थ "General in chief of the army, truly brave prince and Prime Minister" उल्लेख छ । ४८

यस प्रकार चिनिया उपाधि विषयमा पहिले

४५. चिनिया सम्मानको चार थरिका अर्थको विवरणका लागि हेर्नु होस्- रमेश ढुङ्गेल "ए तिहासिक चिनिया पदक" गोरखापत्र २०४२ बैशाख १५

४६. मानन्धर, पूर्ववत टिप्पणी संख्या ९, पृ. १३०

४७. डेनियल राइट, हिस्ट्री अफ नेपाल, कलकत्ता : रुज्वन गुप्ता, तेस्रो संस्करण १९६६, पृ. १९५

४८. मानन्धर र मिश्र, पूर्ववत टिप्पणी संख्या ८, परिशिष्ट "आई"

घेरै प्रकारका अर्थ लगाइएको देखिन्छ । तर पछि गएर यो सम्मान चिनिया बादशाहद्वारा अन्तर्गतका राज्यहरूका सरकार प्रमुख र मन्त्रीहरूलाई दिइने इतरको कुरा पत्ता लाग्यो ।

नेपाली महाराजाहरू यसको सही अर्थ नबुझी आफ्नै ढङ्गले गरिमा बढाउन उक्त सम्मानप्रति लालायित भएको देखिन्छ । जब यस सम्मानको आधारमा चीनद्वारा नेपालको प्रभुसत्ता दाबी गरेकाले नेपालमा यस विषयमा खुल्टुली चलेको हो । शुरू शुरूमा यो खिताबलाई चीन बादशाहबाट प्रदान गरिने ज्यादै ठूलो सम्मान भन्ने धारणा लिई नेपाली महाराजाहरूले सो सम्मानका लागि प्रयत्न गरे । तर यसको सही अर्थ जानकारी भएपछि मविष्यमा चीनबाट यस्तो उपाधि नलिने निर्णय गरेको देखिन्छ । तर यसको विवाद टुङ्गो नलाग्दै चीनमा राज्य क्रान्ति भै मन्चु शासनको अन्त्य भयो श्री गणतन्त्र स्थापना भयो । गणतन्त्र स्थापना भएपछि चीनले नेपालको प्रभुसत्तामा कहिले पनि दाबी गरेन र श्री ३ जुद्ध शम्शेरलाई स्वतन्त्र विदेशी राजनी-तिज्ञलाई प्रदान गरिने उपाधि "चितेन वाटिङ सुन जियान" प्रदान गर्‍यो । यस पश्चात "थुङ लिङ पिम्माको काङ वाङ स्याङ"को प्रक्रिया पनि समाप्त भयो ।

निष्कर्ष

नेपालका श्री ३ महाराजाहरूको चीन बादशाहद्वारा प्रदानित सम्मानप्रति ठूलो लगाव र चाहना भएको देखिन्छ । श्री ३ हुनासाथ थुङ लिङ पिम्माको काङ वाङ स्याङको सम्मान प्राप्त गर्नको लागि श्री ५ बाट ह्यासास्थित चिनिया अम्बाहरूलाई पत्रहरू पठाई यस विषयमा तरताकित्ता पनि भैरहन्थ्यो । यस सम्मान प्राप्त गर्न लालायित हुनाका विभिन्न कारणहरू थिए । प्रथमतः राणा श्री ३ हरू यस उपाधि प्राप्त भएपछि

आपनी पदको मान्यता भएको सम्झन्थे । दोस्रो, नेपालले भोटमा धेरै नै विशेषाधिकार पाएको थियो । जसको निर्वाध उपभोग गर्न चीनको समर्थनको आवश्यकता थियो । थोडो लिङ्ग पिम्माको काङ्ग वाङ्गस्याङ्गको सम्मान प्राप्त भएपछि चीन बादशाह प्रसन्न भएको सम्झिन्थ्यो । यसैले उक्त सम्मानका पोशाक र चीन बादशाहको अर्ज लिएर आउने दूत मण्डललाई काठमाडौंमा भव्य स्वागत गरिने प्रचलन थियो । चन्द्र शम्शेरले 'थोडो' बाहेक अर्को सामान प्राप्त गर्ने कोशिश पनि नेपालको अधिकार

भोटमा सुरक्षित गराउनेसर्फ नै लक्षित थियो । १८५६ ई. को सन्धिको पहिलो धारामा नै चीन बादशाहलाई 'आदर गर्ने' उल्लेख गरिनुको तात्पर्य पनि सन्धिप्रति चीनको समर्थन प्राप्त गर्नु नै थियो । तेस्रो, छिमेकी राष्ट्र हरूलाई नेपालको सम्बन्ध चीनसँग घनिष्ठ भएको प्रमाण देखाउन पनि चिनिया सम्मान प्राप्त गर्न श्री ३ हरूले चाहना गरेको देखिन्छ । वास्तवमा यस खिताव-प्रति नेपाल र चीनको बेगलाबेग्लै दृष्टिकोण रहेकाले नै विवाद उत्पन्न भएको हो ।